

Дейнеко О.О., канд. соціол. наук, доцент кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61122, Україна, email: deineko@karazin.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3659-0861>

ДИСКУРС-УСТРІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ ЯК КАТЕГОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ КРИТИЧНОГО ДИСКУРС-АНАЛІЗУ

Стаття присвячена спробі ідентифікації дискурсів соціальної згуртованості як категорії соціальної політики, сконструйованих текстовими структурами документів національних урядів, міждержавних об'єднань і міжнародних організацій. Робота виконана у межах дискурс-аналітичного підходу; дискурсивними подіями визначено нормативні акти національних урядів, міждержавних об'єднань і міжнародних організацій протягом 90-х – 2000-х років, що присвячені проблематиці соціальної згуртованості; як одиниці аналізу обрано дефініції соціальної згуртованості та “текстові ситуації” їх використання. За допомогою критичного дискурс-аналізу Н. Феркло та окремих положень концепції Е. Лакло й Ш. Муффа реконструйовано дискурс-устрій соціальної згуртованості, що представлений дискурсами соціальної солідарності, неолібералізму, інклюзії (залученості) та матеріалізму. Ці дискурси у подальшому компонується в інтердискурсивній площині неолібералізму та традиціоналізму. Наголошено на необхідності методологічної обережності у некритичному застосуванні науковцями політико-правових дефініцій соціальної згуртованості з метою забезпечення від використання сконструйованих дискурсивних ідеологем. Підсумовано, що соціальна згуртованість постає як дискурс-хамелеон, зміст якого є не лише соціокультурно, історично, політично контекстуальним, але й хронологічно динамічним (тобто системно плинним). У статті наголошено на домінуючому позиціонуванні соціальної згуртованості як інструменту державної політики, “універсальних ліків” від хвороб суспільства та всього “найкращого” проти всього “найгіршого”, що ідеологізує цей концепт, роблячи його штучно догматичним. У роботі ідентифіковані “пусті знаки” дискурсів соціальної згуртованості, а також точка “інтервенції гегемонії”. З огляду на омани політико-правового дискурсу соціальної згуртованості, наголошено на актуальності застосування діалектичної стратегії дефінування соціальної згуртованості в межах академічного дискурсу.

Ключові слова: соціальна згуртованість, дискурс, дискурс-устрій, інтердискурсивність, неолібералізм, інклюзія, соціальна солідарність.

Deineko O.O., PhD. (Sociology), Associate Professor Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61122, Ukraine, email: deineko@karazin.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3659-0861>

DISCOURSE-STRUCTURE OF SOCIAL COHESION AS A CATEGORY OF SOCIAL POLICY: EXPERIENCE OF CRITICAL DISCOURSE-ANALYSIS APPLICATION

The article is dedicated to identifying the discourses of social cohesion as a category of social policy, constructed by the textual structures of national governments, intergovernmental associations and international organisations documents. The paper is performed in the frame of a discourse-analytical

© Дейнеко О.О., 2021

approach; discursive events define the normative acts of national governments, intergovernmental associations, and international organizations during the 90s – 2000s, devoted to the issue of social cohesion; definitions of social cohesion and “textual situations” of their use are chosen as units of analysis. Based on the critical discourse analysis of N. Fairclough’s and some provisions of E. Laclau and S. Mouffe’s discourse approach, the author (re)constructs a discourse-structure of social cohesion, presented by discourses of social solidarity, neoliberalism, inclusion (involvement) and materialism. These discourses are further composed into interdiscursive spaces of neoliberalism and traditionalism. The need for methodological caution in the uncritical scholars’ application of political-legal definitions of social cohesion is emphasised to prevent the spread of constructed discursive ideologemes. It is concluded that social cohesion appears as a chameleon discourse, which content is not only socio-culturally, historically, politically contextual, but also chronologically dynamic (systemically fluid). The article emphasises the dominant positioning of social cohesion as an instrument of state policy, a “universal cure” for the social diseases and all the “best” against all the “worst” that ideologizes this concept, making it artificially dogmatic. The paper identifies “empty signs” of social cohesion discourses and the point of “hegemony intervention”. Considering delusions of the political-legal discourse of social cohesion, the relevance of applying a dialectical strategy for defining social cohesion within academic discourse is highlighted.

Keywords: social cohesion, discourse, discourse-structure, interdiscursivity, neoliberalism, inclusion, social solidarity.

Спроби системного дослідження феномену соціальної згуртованості на різних соціальних рівнях (мікро-, мезо- та макрорівні [1]) майже завжди стають для сучасних науковців не лише складним практичним завданням, але й справжнім методологічним “випробуванням”. Свідченням такого стану речей є більше ніж 30-річна історія закордонних досліджень цього феномену (Дж. Дженсон [2–3], Ш. Дженнотт [4], Р. Бергер-Шмітт [5], Дж. Чана [6], П. Дікса [7], Дж. Боттоні [8] та інші), що досі не завершилась встановленням у науковому дискурсі біль-менш усталених підходів до теоретичної концептуалізації та емпіричного вимірювання соціальної згуртованості. Як ілюстративно підсумовує закордонний дослідник Кс. Фонсека, соціальна згуртованість найчастіше визначається як відсутність конфліктів, характеристика суспільства, прагнення до приналежності, властивість групи, ступінь стабільності, міцність зв’язків, перехідний стан/процес [9]. Таке різноманіття підходів пояснюється не лише фундаментальністю цього поняття, високим ступенем його абстрактності чи багаторівневою структурою, але й множинністю площин його застосування одночасно як категорії соціальної політики та наукового концепту. Деякі дослідники визначають соціальну згуртованість як гібридний концепт, що зберігає легітимність завдяки науковому методу, але одночасно демонструє плінність і невизначеність, видозмінюючись відповідно до політичних потреб [10]. Своєрідним засобом розв’язання цієї проблемної ситуації стала концептуалізація у середині 2000-х років двох підходів до аналізу соціальної згуртованості Дж. Чаном, який запропонував розмежовувати політико-орієнтовані й академічні студії соціальної згуртованості [6].

Незважаючи на активний інтерес до феномену соціальної згуртованості у західних соціологічних студіях, цей науковий концепт досі залишається поза належною увагою українських соціологів. Серед поодиноких робіт у цьому напрямі варто згадати лише

досвід застосування методології Радару соціальної згуртованості для вимірювання соціальної згуртованості в українському суспільстві, здійснений колективом київських соціологів [11]. Гідними уваги є дослідження окремих компонентів соціальної згуртованості (приміром, громадської та політичної активності), здійснені закордонними вченими за допомогою аналізу наслідків реформи децентралізації в Україні [12]. Інші наукові розвідки, присвячені вивченню цього феномену, мають переважно економічне спрямування, тому зміст соціальної згуртованості у них редукується виключно до економічних показників “якості життя” [13] чи абстракцій на кшталт “економічного розвитку” [14]. Водночас останнім часом в Україні активно формується політичний дискурс соціальної згуртованості: це поняття дедалі частіше застосовується різними соціальними суб’єктами внаслідок створення об’єднаних територіальних громад¹ і стає самостійним вектором державної політики (зокрема, ухвалення Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки²).

Академічний і політичний дискурси соціальної згуртованості розвиваються у тісному взаємозв’язку. Деякі національні уряди (зокрема, Канади) та міждержавні об’єднання (зокрема, ЄС) не лише створили профільні структури, що опікуються питаннями формування соціальної згуртованості, але й активно залучають провідних науковців до розроблення відповідних напрямів державної політики (наприклад, Мережа соціальної згуртованості, створена Урядом Канади, до якої увійшли найвідоміші дослідники у цій галузі – Дж. Дженсон, П. Бернард). Такі взаємодії дискурсів можуть актуалізувати як появу ризиків подальшої політизації академічного дискурсу соціальної згуртованості, так і перспективи “боротьби дискурсів” (за Е. Лакло) [15]. На наше переконання, наведені ризики формують проблемну ситуацію цього дослідження, актуальність якої засвідчують вже наявні дефініції³ соціальної згуртованості, які містять ознаки ідеологізації цього наукового поняття. У цьому зв’язку системний аналіз політичного дискурсу соціальної згуртованості може стати евристичним доробком для удосконалення академічних розробок. Такий змістовний перетин ризиків і ймовірних перспектив робить аналіз політико-правового дискурсу соціальної згуртованості актуальним дослідницьким завданням.

Метою статті є ідентифікація дискурсів соціальної згуртованості як категорії соціальної політики, сконструйованих текстовими структурами документів національних урядів, міждержавних об’єднань і міжнародних організацій. Дискурс-аналітичний

¹ ООН оголошує грант на створення мережі робочих груп із громадської безпеки і соціальної згуртованості у громадах-партнерах Херсонської області. *Україна*. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/recovery-and-peacebuilding/grant-opportunities-UN-RPP/UN-RPP-grant-community-security-working-groups.html>

² Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки” від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

³ Прикладом такої дефініції є визначення соціальної згуртованості, запропоноване К. Фонсекою та іншими: “постійний процес розвитку добробуту, почуття приналежності та добровільної соціальної участі членів суспільства, і водночас розвитку спільнот, які толерують і сприяють множинності цінностей та культур, а також надання одночасно рівних прав і можливостей” [9, р. 246].

підхід застосовується нами з епістемологічним призначенням, є інструментом наукового пізнання з перспективою подальшого конструювання наукового концепту соціальної згуртованості. Для реалізації мети дослідження ми поєднуємо критичний дискурс-аналіз⁴ Н. Феркло [16; 17] (застосований як процедурна оптика) та окремі положення концепції Е. Лакло та Ш. Муфф [18] (застосовані як інтерпретативна оптика). Дискурсивними подіями визначено появу нормативних актів національних урядів, міждержавних об'єднань і міжнародних організацій протягом 90-х – 2000-х років⁵, в яких зустрічаються згадки про соціальну згуртованість як самостійну категорію соціальної політики. Одиницею аналізу обрано визначення соціальної згуртованості в межах дискурсивних подій, а за відсутності чітких визначень – “текстові ситуації”, що розкривають зміст цього поняття. Поняття “текстова ситуація” є авторською модифікацією поняття “текст” Н. Феркло (“як мови, відтвореної у дискурсивній події” [16, р. 3]), яке ми запроваджуємо для визначення альтернативних одиниць аналізу за умови відсутності дефініцій соціальної згуртованості. Спираючись на попередній аналіз наукових джерел щодо концептуалізації соціальної згуртованості як категорії соціальної політики (Дж. Дженсон [2], Р. Бергер-Шмітт [5], О. Ярська-Смірнова [19]), нами відібрано 9 дискурсивних подій, що стали предметом подальшого аналізу.

Слідуючи основним положенням дискурс-аналізу Н. Феркло, в межах кожної дискурсивної події ми аналізуємо текстовий рівень (текстуру одиниць аналізу); дискурсивно-практичний рівень (розглядаємо дискурсивні події як практики дискурсів, визначаючи ключові терміни) та соціально-практичний рівень (дискурсивна подія постає як соціальна практика, що відкриває для дослідника різні типи соціальної організації: ситуації, інститути, контексти, ідеології тощо) [16]. Потребує уточнення використання основних понять дискурс-аналітичного підходу. Під “дискурсом”, слідуючи позиціям Н. Феркло, ми розуміємо “категорію для позначення конкретних способів представлення окремих аспектів соціального життя” [16, р. 2]. Інакше кажучи, специфікою підходу дослідника є погляд на використання мови як соціальної практики. За Н. Феркло, дискурси постають як внутрішньо гетерогенні репрезентації соціального буття, для розрізнення яких дослідник вводить поняття “жанр”, під яким розуміє “різноманітні способи (взаємодії) дії в особливому семіотичному аспекті” [16, р. 4]. У межах цього підходу дискурси існують не відокремлено, а інтердискурсивно, відтворюючи певні порядки дискурсу як способи “соціального структурування відносин між різними дискурсами та жанрами” [16, р. 4]. Своєрідним продуктом інтердискурсивності та взаємодії порядків дискурсів є дискурс-устрій⁶ – поняття, яке Н. Феркло за-

⁴ Аналіз взаємовідносин між використанням мови і більш широкими соціальними та культурними структурами [16].

⁵ За результатами дослідження Дж. Дженсон, саме на цей хронологічний відрізок припадає найактивніша поява відповідних дискурсивних подій [2]. Своєрідним винятком є український кейс, з огляду на появу відповідного документа лише у 2020 р.

⁶ У статті не проаналізовано дискурси, що конструюють, зокрема, академічні чи повсякденні тексти, в яких застосовується поняття “соціальна згуртованість”, внаслідок чого запропонована модель дискурс-устрою соціальної згуртованості як категорії соціальної політики не претендує на універсальність.

стосує, слідом за М. Фуко, розуміючи під ним не лише сукупність дискурсів, але й особливості взаємовідносин і взаємодій між ними [16]. Особливості взаємодії дискурсів (серед яких – боротьба, витіснення, домінування) більшою мірою є опрацьованими представниками іншої школи дискурс-аналізу – Е. Лакло та Ш. Муфф, тому в межах інтерпретації результатів дискурс-аналізу ми звертаємося до деяких ключових позицій їхньої теорії.

Аналізуючи визначення соціальної згуртованості, звернімося до досвіду Франції. На перший погляд, наведена у таблиці 1 дефініція побудована лише в рамках *жанру ідентичності*, проте вона має інструментальний зв'язок з іншим дискурсом, що присутній у визначенні більш латентно – це *дискурс інклюзії (залученості)*. Французький кейс засвідчує, що соціальна згуртованість у політико-правовому дискурсі не лише демонструє соціокультурні особливості “вписаності” у простір, але й хронологічну “адаптацію” залежно від зміни соціальних умов. Так, у 2004 р. Уряд Франції ухвалив План політики соціальної згуртованості [20], 20 програм якого вже апелювали до інших жанрів соціальної згуртованості (*економічного та правового*), акцентуючи увагу на значущості вирішення проблем зайнятості та надання рівних можливостей, що ми пов'язуємо з наслідками глобалізації на національному рівні. Французький кейс наочно демонструє не лише зміну тематичних жанрів соціальної згуртованості в хронологічній перспективі, але й соціальних площин їх конструювання (із соціально суб'єктивної на соціально об'єктивну – структури зайнятості та правові механізми).

Таблиця 1

Дефініції соціальної згуртованості у текстах нормативних актів інституціоналізованих суб'єктів*

Дефініція**	Суб'єкт конструювання дискурсу, час
“Сукупність соціальних процесів, які допомагають прищепити особам почуття приналежності до однієї спільноти та відчувати, що їх визнають членами цієї спільноти” [21, р. 16]	Комісія генерального планування Франції, 1997 р.
Соціальна згуртованість – це концепція, яка охоплює цінності та принципи, що спрямовані на те, щоб усі громадяни, без дискримінації та на рівних умовах мали доступ до основних соціальних і економічних прав. Соціальна згуртованість – це флагманська концепція, яка постійно нагадує про необхідність бути колективно уважними до будь-якого виду дискримінації. Це концепція для відкритого та полікультурного суспільства [22]	Рада Європи, 2001 р.
“Спроможність суспільства забезпечувати добробут усіх своїх членів, мінімізуючи розбіжності (диспропорції) та уникаючи маргіналізації. Згуртоване суспільство – це спільнота вільних людей, які здатні до взаємної підтримки та досягають спільних цілей демократичними засобами” [23, р. 3]	Рада Європи, 2004 р.
Згуртоване суспільство працює “для добробуту всіх своїх членів, протидіє відчуженню (виключенню) та маргіналізації, формує відчуття приналежності, сприяє довірі та пропонує своїм членам можливість висхідної мобільності” [24, р. 51]	Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD), 2011 р.

Закінчення табл. 1

Дефініція**	Суб'єкт конструювання дискурсу, час
“Постійний процес розвитку канадської спільноти, побудованої на основі спільних цінностей, спільних викликів і рівних можливостей, що сформовані на засадах почуття довіри, надії та взаємодопомоги серед усіх канадців” [4, р. 3]	Уряд Канади (визначення запозичено за Ш. Дженнотт)
“Діалектика між запровадженими механізмами соціальної інклюзії (залученості) та ексклюзії (виключення) та реакціями, сприйняттями та ставленнями громадян до того, як ці механізми функціонують” [25, р. 18]	Економічна комісія ООН для Латинської Америки та Карибського басейну (ECLAC), 2007 р.
Згуртованість формується на основі “зв’язків, заснованих на спільному почутті приналежності та прив’язаності, подібних цінностях, довірі та почутті “соціальної солідарності” [26, р. 40]	Австралійський інститут охорони здоров’я та добробуту, 2005 р.
Визначає соціальну згуртованість як досягну, коли відбувається “возз’єднання системної організації, заснованої на ринкових відносинах, свободі можливостей і підприємстві, з прагненням до цінностей внутрішньої солідарності та взаємопідтримки, що забезпечує відкритий доступ до вигод і захист для всіх членів суспільства” [27, р. 20]	Європейська фундація з питань поліпшення умов життя та праці (Eurofound), 1999 р.
Стратегічною метою державної регіональної політики до 2027 р. є розвиток та єдність, орієнтовані на людину: гідне життя в згуртованій, децентралізованій, конкурентоспроможній і демократичній Україні, забезпечення ефективного використання внутрішнього потенціалу територій та їх спеціалізації для досягнення сталого розвитку країни, що створює умови для підвищення рівня добробуту та доходів громадян під час досягнення згуртованості в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному та просторовому вимірах***	Державна стратегія регіонального розвитку України на 2021–2027 роки, 2020 р.

* Національні уряди, міждержавні об’єднання та міжнародні організації.

** Переклад текстів українською мовою здійснено автором.

*** Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки” від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

Джерело: сформовано автором за: [4; 21–27].

У визначенні Ради Європи 2001 р. соціальна згуртованість постає як продукт взаємозв’язку двох жанрів дискурсів – *правового* (доступ до прав) *та полікультурного* (домінуючий для цієї дискурсивної події), перший з яких є невід’ємною умовою існування другого. Такий акцент пов’язаний з особливостями конструювання соціальної згуртованості як продукту мегасоціального рівня, зважаючи на специфіку міждержавного об’єднання, що має знаходити підстави для формування “спільності” в умовах множинних “відмінностей” (національних, культурних, економічних, політичних, історичних тощо). Власне стиржем “спільності” у цьому зв’язку є визнання різноманітної гетерогенності (етнічної, культурної, соціальної) як соціальної цінності на рівні наддержавної структури. Змістовний перетин політичного та полікультурного жанрів соціальної згуртованості на соціально-практичному рівні спрямовує нас до *дискурсу*

інклюзії (залученості), що є своєрідним результатом “роботи” визначених жанрів дискурсу.

Така інклюзивна лінія знаходить своє відображення у більш пізньому й уточненому визначенні соціальної згуртованості, що наводиться у Новій стратегії соціальної згуртованості Ради Європи 2004 року. У цій дефініції **дискурс соціальної згуртованості економізується** (розглядається як спроможність досягнення добробуту), доповнюючись **жанрами добробуту та рівності**. Власне таку нормативну зміну ми пояснюємо посиленням економічної нерівності між “багатими” та “бідними” країнами Європи, що в самому тексті документа визначаються як “суспільства двох швидкостей”. Це засвідчує нестійкість і динамічність дискурсу соціальної згуртованості, його характер дискурсу-хамелеону. Так, у тексті стратегії соціальна згуртованість “розчиняється” у категоріях різних сфер соціальної політики – постає як засіб протидії проблемам бідності, соціальній нерівності, розвитку соціальної відповідальності, соціального захисту вразливих груп, підтримки громадського активізму, стаючи “універсальними ліками” від всіх соціальних проблем. У документі майже не використовуються такі категорії, як “цінності”, “ідентичності”, “відчуття приналежності”, “солідарність”, що засвідчує економізацію дискурсу соціальної згуртованості, його інституційну прив’язаність та “убудованість” в “ринкові” структури. Соціальна згуртованість постає як неоліберальний продукт діяльності “правильної” демократії.

Схожий підхід до визначення соціальної згуртованості присутній у документах Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), де здійснено апеляцію до **жанру добробуту**, що доповнений **жанрами інклюзії (залучення), ідентичності та соціальної мобільності**. На перший погляд, таку економіко-орієнтовану специфіку дискурсу соціальної згуртованості ми пояснюємо специфікою суб’єкта його конструювання. Водночас OECD розширює інтердискурсивність соціальної згуртованості діяльнісним компонентом, вводячи жанр соціальної мобільності.

Кардинально інший підхід був запроваджений на рівні Уряду Канади, який взяв за основу визначення соціальної згуртованості, розроблене дослідниками Мережі соціальної згуртованості (Social Cohesion Network). У межах цього визначення соціальна згуртованість постає як **дискурс соціальної солідарності**, сконструйований завдяки використанню, насамперед, аксіокатегорій. Соціальна згуртованість чи не вперше є властивістю соціальних спільнот, а не інструментом чи механізмом досягнення певних соціальних цілей (наприклад, добробуту – ЄС). В основу цього визначення покладено як “цінності згуртованості” (якими визначаються довіра, надія та взаємодопомога), що є інтеріоризованими членами спільноти, а отже, виступають мікросоціальною передумовою конструювання соціальної згуртованості; так і консолідуючий елемент на рівні соціальних практик (яким є, зокрема, спільні виклики), що на діяльнісному рівні забезпечує відтворення соціальної згуртованості. Конструювання такого дискурсу є контекстуальною соціальною практикою багатокультурності як політики етнокультурного плюралізму, що застосовується у Канаді на загальнодержавному рівні з 1971 р. [28, р. 8545]. Як бачимо, дискурс соціальної згуртованості в документах Уряду Канади є своєрідним субститутутом політики багатокультурності, що є віддаленим від ринкових фреймів, актуальних для європейського контексту. Категорія рівних можливостей у

“канадському визначенні” більшою мірою тяжіє до жанру інклюзії (залучення), ніж до жанру економічної нерівності.

Дискурс інклюзії Економічна комісія ООН для Латинської Америки та Карибського басейну пропонує доповнити діалектично, додавши вісь ексклюзії (дискурс інклюзії-ексклюзії) і поглянувши на цей конструкт одночасно на макросоціальному рівні (інклюзія як властивість соціальних структур) і на мікросоціальному рівні (відображення у соціальному сприйнятті). З позицій наукового осмислення, діалектичність *дискурсу інклюзії-ексклюзії* видається нам більш обґрунтованою, оскільки онтологічне конструювання інклюзії не є можливим без механізмів ексклюзії, на основі яких відбуваються кордони соціальної системи від “зовнішнього світу”. У дефініції, запропонованій цією організацією, соціальна згуртованість на відміну від інших інтердискурсивних підходів постає як *монодискурс*. Водночас такий підхід може стати оманливим, оскільки він фактично отожднює зміст понять, що мають різний обсяг – “соціальна згуртованість” і “соціальна інклюзія”, в результаті чого соціальна згуртованість стає “пустим знаком” (за Е. Лакло). Стратегія монодискурсу робить концепт соціальної згуртованості більш придатним для політичних маніпуляцій, оскільки провокує взаємозаміну понять і активізує ймовірну боротьбу дискурсів. Таке припущення є злободенним, з огляду на висновок Е. Лакло та Ш. Муффа щодо актуальності постійного стану антагоністичної боротьби за встановлення гегемонії одним з дискурсів [18].

Однією з найбільш зважених і системних спроб визначення соціальної згуртованості нам видається підхід Австралійського інституту охорони здоров'я та добробуту. Незважаючи на певну специфіку своєї діяльності, ця інституція тлумачить соціальну згуртованість інтердискурсивно, одночасно послуговуючись *дискурсами соціального капіталу* (соціальні зв'язки) та *соціальної солідарності*, що, у свою чергу, представлений жанрами ідентичності та “цінностями згуртованості”. Наведене визначення соціальної згуртованості дозволяє віднести його не до політико-правових, а до наукових студій соціальної згуртованості, що розглядають останню не як категорію соціальної політики, а як більшою мірою науковий конструкт.

Незважаючи на переважно економічну специфіку діяльності Європейського фонду поліпшення умов життя та праці, у наведеному визначенні соціальна згуртованість постає як *інтердискурсивний продукт “діяльності”* економіко-орієнтованого дискурсу та дискурсу соціальної солідарності. На перетині цих дискурсів конструюється новий жанр соціальної згуртованості – *жанр безпеки*, що в цьому випадку є своєрідною метою існування соціальної згуртованості. Появу нового жанру ми пов'язуємо зі специфікою діяльності цієї інституції, що, зокрема, пов'язана з роботою із соціально вразливими групами населення, для яких актуалізованою є не лише проблематика соціального захисту, але й екзистенційної безпеки. Водночас економіко-орієнтований дискурс постає домінантним у підході цієї структури до визначення соціальної згуртованості.

Дискурс безпеки постає як ключовий і у тлумаченні згуртованості в межах українського законодавства. Поява цього терміна пов'язана з ухваленням у 2020 р. Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. На відміну від попередніх дискурсивних подій у тексті стратегії відсутнє визначення соціальної згуртованості, а

формування “згуртованої” держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах” визначено як першу стратегічну ціль державної регіональної політики на період до 2027 р., що постає як відповідь держави на проблему слабкої інтеграції регіональних просторів у загальноукраїнський. У тексті стратегії згуртованість представлена як результируюча властивість між-регіональних взаємодій, що має активізувати їхню співпрацю та нівелювати міжрегіональні відмінності (*жанр регіональної єдності*). Послаблення “згуртованості населення” законодавець пов’язує з низькою мобільністю, слабкістю горизонтальних зв’язків і взаємним відчуженням жителів різних регіонів (як бачимо, текстуально згуртованість розкривається в *дискурсах соціального капіталу та соціальної солідарності*). *Дискурс безпеки* у цьому зв’язку ми розглядаємо як продукт інтердискурсивності, а національну безпеку – як соціальну практику, відтворення якої має бути забезпечено завдяки формуванню соціальної згуртованості. Такий акцент на безпековому компоненті є цілком зрозумілим і контекстуальним щодо появи тимчасово окупованих територій, анексії Криму, ризиків зовнішньої агресії, що зберігаються в сучасних українських реаліях. *Жанр регіональної єдності* актуалізований імплементацією реформи децентралізації та збільшенням владних повноважень нових органів місцевого самоврядування – об’єднаних територіальних громад. Збільшені місцеві бюджети та владні повноваження роблять громади впливовими політичними суб’єктами, що не забезпечені від проявів “local elite capture” за М. Бадером [29].

Узагальнення ідентифікованих жанрів і дискурсів соціальної згуртованості дає нам можливість реконструювати її дискурс-устрій (рис 1), що, на наше переконання, представлений чотирма засадничими дискурсами (соціальної солідарності, неолібералізму, інклюзії (залученості) та матеріалізму), один з яких відкрито чи латентно константно присутній у всіх проаналізованих дискурсивних подіях – дискурс інклюзії (залученості). Такий висновок є евристичним для подальшого наукового осмислення взаємозв’язку концепту соціальної згуртованості з усіма дискурс-номінаціями, особливо з концептом інклюзії (залученості). Ми звертаємо увагу не те, що запропоновані нами номінації ключових дискурсів соціальної згуртованості є тематично різноманітними та не спираються на єдиний класифікаційний стрижень, що пояснюється різноманітністю дискурсивних практик, за допомогою яких вони сконструйовані. Дискурс соціальної солідарності ми розглядаємо в дюркгеймівській перспективі, акцентуючи на традиціоналізмі, що відповідає жанрам цього дискурсу. Дискурс неолібералізму постає як продукт діяльності “правильної демократії” з економічно-орієнтованими акцентами ринкового укладу. Дискурс матеріалізму ідентифіковано з посиленням на концепцію Р. Інглехарта щодо диференціації цінностей на матеріалістичні та постматеріалістичні [30].

У межах цієї розвідки ми залишаємо поза увагою аналіз співвідношення обсягу дискурсів (зокрема, дискурс інклюзії (залученості) можна вписати у дискурс неолібералізму так само, як і дискурс матеріалізму), проте навіть первинний погляд засвідчує перспективу “згортання” дискурс-устрою до інтердискурсивних площин неолібералізму й традиціоналізму (близького до консерватизму). Власне така більш компактна модель наочно апелює до ключової категорії критичного дискурс-аналізу – влади, що

розуміється його представниками як встановлення контролю окремих соціальних груп (суб'єктів конструювання дискурсу) за діями та свідомістю інших соціальних груп [15]. У цьому зв'язку ідентифіковані дискурси соціальної згуртованості є легітимацією певних ідеологічних порядків, що змістовно вбудовуються у вже наявні соціальні структури та забезпечують їх відтворення. Підхід Ради Європи, що конструює неоліберальний дискурс соціальної згуртованості, розглянуто як точки "інтервенції гегемонії" за Е. Лакло, оскільки саме цей дискурс "перемагає" у боротьбі за закріплені значення за певним знаком. Концепт інтервенції гегемонії набуває актуальності внаслідок правового статусу ЄС, національні законодавства членів якого мають кореспондувати визначеним ним засадам. Це актуалізує методологічну обережність щодо некритичного застосування науковцями політико-правових дефініцій соціальної згуртованості, щоб унеможливити відтворення сконструйованих дискурсивних ідеологем.

Рис. 1. Дискурс-устрій соціальної згуртованості як категорії соціальної політики за результатами критичного дискурс-аналізу

Джерело: створено автором.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У проаналізованих дискурсивних подіях соціальна згуртованість постає як поняття та феномен, зміст якого є не лише соціокультурно, історично, політично контекстуальним, але й хронологічно динамічним (наприклад, зміни підходів Уряду Франції та Ради Європи), що у науковій площині ставить під сумнів перспективу застосування ідентичної методології крос-культурного вимірювання, актуалізуючи розроблення "національних" інструментаріїв. Найчастіше соціальна згуртованість є інструментом чи стратегічною метою державної

політики, “універсальними ліками” від усіх хвороб суспільства, усім “найкращим” проти всього “найгіршого”. Це має прояв не лише в особливостях її позиціонування як засобу вирішення соціальних проблем, але й у відсутності діалектичного підходу у конструюванні дискурсів (не як тотальної рівності, а як балансу рівності-нерівності; не як тотальної інклюзії, а як балансу інклюзії-ексклюзії тощо), що в цілому політизує та ідеологізує цей концепт, робить його штучно догматичним і соціально позитивним (згуртованість як абсолютне благо). Такий підхід протирічить позиціям класиків соціологічного знання (зокрема, підходу Е. Дюркгейма, який застерігав щодо уникнення крайніх станів згуртованості, що може призводити до соціально негативних наслідків, зокрема, самогубств [31]), та відомим історичним прикладам (зокрема, політичний рух “солідаризм” став основою фашистських рухів).

Критичний дискурс-аналіз визначень соціальної згуртованості у текстах документів національних урядів, міждержавних об’єднань і міжнародних організацій дозволив реконструювати дискурс-устрій соціальної згуртованості, що представлений чотирма дискурсами – соціальної солідарності, неолібералізму, інклюзії (залученості) та матеріалізму. Інтердискурсивним відносно визначених є дискурс інклюзії (залученості), який є константним для всіх проаналізованих дискурсивних подій. У науковій площині це актуалізує питання формування чіткого розмежування категорій соціальної згуртованості та інклюзії – феноменів, що одночасно є науковими концептами та складниками соціальної політики. Більш компактне “прочитання” дискурс-устрою дозволяє “запакувати” чотири ідентифіковані дискурси в інтердискурсивні площини неолібералізму та традиціоналізму. Перспективним напрямом подальших досліджень ми вважаємо більш ґрунтовний аналіз взаємозв’язків ідентифікованих дискурсів соціальної згуртованості, а також розвідки, присвячені дискурс-аналізу академічних тлумачень і повсякденного використання цього поняття.

Список використаних джерел

1. Whelan C., Maître B. Economic Vulnerability, Multidimensional Deprivation and Social Cohesion in an Enlarged European Community. *International Journal of Comparative Sociology*. 2005. Vol. 46 (3). P. 215–239.
2. Jenson J. Mapping social cohesion: The state of Canadian research. Ottawa: Canadian policy research networks, 1998. URL: https://www.academia.edu/26949106/Mapping_Social_Cohesion_The_State_of_Canadian_Research
3. Jenson J. Defining and measuring social cohesion. London: Commonwealth Secretariat: UNRISD, November 2011. 34 p.
4. Jeannotte M. Sharon Social cohesion: Insights from Canadian research. Presented at the Conference on Social Cohesion. Hong Kong, November 29, 2003. URL: https://www.researchgate.net/publication/228981786_Social_cohesion_Insights_from_Canadian_research
5. Berger-Schmitt R. Considering social cohesion in quality of life assessments: Concept and measurement. *Social Indicators Research*. 2002. Vol. 58. P. 403–428.
6. Chan J., To H., Chan E. Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social indicators research*. 2006. Vol. 75 (2). P. 273–302.
7. Dickes P., Valentova M., Borsenberger M. Construct validation and application of a common measure of social cohesion in 33 European countries. *Social Indicators Research*. 2010. Vol. 98 (3). P. 451–473.

8. Bottoni G.A. Multilevel measurement model of social cohesion. *Social Indicators Research*. 2018. Vol. 136 (3). P. 835–857.
9. Fonseca X., Lukosch S., Brazier F. Social Cohesion Revisited: a New Definition and How to Characterize It. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2019. Vol. 32 (2). P. 231–253.
10. Bernard P. Social cohesion: A dialectical critique of a quasi-concept. *Lien social et Politiques*. 1999. Vol. 41. P. 47–59.
11. Бондаренко М., Бабенко С., Боровський О. Соціальна згуртованість в Україні (досвід аплікації методики Bertelsmann Stiftung до даних Європейського соціального дослідження). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 8. С. 58–65. <https://doi.org/10.17721/2413-7979/8.10>
12. Aasland A., Lyska O. Local democracy in Ukrainian cities: civic participation and responsiveness of local authorities. *Post-Soviet Affairs*. 2016. Vol. 32 (2). P. 152–175.
13. Кицак Т.Г. Соціально-трудова аспекти соціальної згуртованості суспільства. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2013. № 2. С. 171–175.
14. Полунсєв Ю.В. Соціальна згуртованість як складова економічного прориву. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. № 33. С. 161–165.
15. Laclau E. The impossibility of society. *Theory of Ideology*. 1983. Vol. 7 (1-2). P. 21–24.
16. Fairclough N. Critical discourse analysis. 2001. URL: https://www.researchgate.net/publication/281506450_Critical_Discourse_Analysis
17. Fairclough N. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity press. 1992. 272 p.
18. Laclau E., Mouffe Ch. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso, 2014. 208 p.
19. Ярская-Смирнова Е.Р., Ярская В.Н. Социальная сплоченность: направления теоретической дискуссии и перспективы социальной политики. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2014. Т. 17. № 4. С. 41–61. URL: http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2014_4/larskaya_Yarskaya_2014_4.pdf
20. Viprey M. Social cohesion plan presented. Eurofound. 2004. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/article/2004/social-cohesion-plan-presented>
21. Cohésion sociale et territoires. Plan – Commissariat Général du Plan. Paris: La Documentation Française. 1997. 218 p.
22. Promoting the Policy Debate on Social Exclusion from a Comparative Perspective. Council of Europe. Strasbourg: Trends in Social Cohesion. 2001. 228 p.
23. A new strategy for Social Cohesion. Revised Strategy for Social Cohesion. Council of Europe. Strasbourg: European Committee for Social Cohesion, 2004. 28 p.
24. Perspectives on Global Development 2012. OECD Publishing, 2011. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/persp_glob_dev-2012-sum-en.pdf?expires=1603089712&id=id&accname=guest&checksum=D60DADA42DCC1C60387D4B0EB28663D5
25. Social Cohesion. Inclusion and a Sense of Belonging in Latin America and the Caribbean. United Nations, New York: ECLAC, 2007. 168 p.
26. Australia's welfare 2005: The seventh biennial welfare report of the Australian Institute of Health and Welfare. Canberra: Australian Institute of Health and Welfare. 2005. 518 p.
27. Local Partnerships: A Successful Strategy for Social Cohesion? European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. 1998. URL: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef9805en.pdf
28. House of Commons Debates. Official report. 28th Parliament, 3rd session. Canada. 1971.
29. Bader M. Decentralization and a Risk of Local Elite Capture in Ukraine. *Decentralization, Regional Diversity, and Conflict. The Case of Ukraine* / eds. H. Shelest, M. Rabinovych. Basingstocke: Palgrave MacMillan. 2020. P. 259–282.

30. Inglehart R. Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies. Princeton: Princeton University Press, 1997. 440 p.
31. Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд. Москва: Мысль, 1994. 399 с.

Отримано 24.05.21 та оновлено 10.06.21

References

1. Whelan, C., Maître, B. (2005). Economic Vulnerability, Multidimensional Deprivation and Social Cohesion in an Enlarged European Community. *International Journal of Comparative Sociology*, 46 (3), 215-239.
2. Jenson, J. (1998). Mapping social cohesion: The state of Canadian research. Ottawa: Canadian policy research networks. URL: https://www.academia.edu/26949106/Mapping_Social_Cohesion_The_State_of_Canadian_Research
3. Jenson, J. (2011, November). Defining and measuring social cohesion. London: Commonwealth Secretariat: UNRISD.
4. Jeannotte, M. (2003). Sharon Social cohesion: Insights from Canadian research. Presented at the Conference on Social Cohesion. Hong Kong, November 29. URL: https://www.researchgate.net/publication/228981786_Social_cohesion_Insights_from_Canadian_research
5. Berger-Schmitt, R. (2002). Considering social cohesion in quality of life assessments: Concept and measurement. *Social Indicators Research*, 58, 403-428.
6. Chan, J., To, H., Chan, E. (2006). Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social indicators research*, 75 (2), 273-302.
7. Dickes, P., Valentova, M., Borsenberger, M. (2010). Construct validation and application of a common measure of social cohesion in 33 European countries. *Social Indicators Research*, 98 (3), 451-473.
8. Bottoni, G.A. (2018). Multilevel measurement model of social cohesion. *Social Indicators Research*, 136 (3), 835-857.
9. Fonseca, X., Lukosch, S., Brazier, F. (2019). Social Cohesion Revisited: a New Definition and How to Characterize It. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 32 (2), 231-253.
10. Bernard, P. (1999). Social cohesion: A dialectical critique of a quasi-concept. *Lien social et Politiques*, 41, 47-59.
11. Bondarenko, M., Babenko, S., Borovskiy, O. (2017). Social cohesion in Ukraine (the experience of application of Bertelsmann Stiftung method to European social survey data). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 8, 58-65. <https://doi.org/10.17721/2413-7979/8.10> [in Ukrainian]
12. Aasland, A., Lyska, O. (2016). Local democracy in Ukrainian cities: civic participation and responsiveness of local authorities. *Post-Soviet Affairs*, 32 (2), 152-175.
13. Kusak, T.H. (2013). Social-labour aspects of social cohesion of society. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka – Social-labour relations: Theory and practice*, 2, 171-175 [in Ukrainian]
14. Poluneev, Yu.V. (2011). Social cohesion as a part of economic development. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Vysnyk of Uzhorod University*, 33, 161-165 [in Ukrainian]
15. Laclau, E. (1983). The impossibility of society. *Theory of Ideology*, 7 (1-2), 21-24.
16. Fairclough, N. (2001). Critical discourse analysis. URL: https://www.researchgate.net/publication/281506450_Critical_Discourse_Analysis
17. Fairclough, N. (1992). Discourse and social change. Cambridge: Polity press.
18. Laclau, E., Mouffe, Ch. (2014). Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. London: Verso.
19. Yarskaya-Smirnova, E.R., Yarskaya, V.N. (2014). Social cohesion: directions of theoretical discussion and prospects for social policy. *Zhurnal Sotsiologii i Sotsialnoy Antropologii – The Journal of*

- Sociology and Social Anthropology*, 17, 4, 41-61. URL: http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2014_4/larskaya_Yarskaya_2014_4.pdf [in Russian]
20. Viprey, M. (2004). Social cohesion plan presented. *Eurofound*. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/article/2004/social-cohesion-plan-presented>
21. Social cohesion and territories. Plan – General Planning Commission. (1997). Paris: La Documentation [in French]
22. Promoting the Policy Debate on Social Exclusion from a Comparative Perspective. (2001). Council of Europe. Strasbourg: Trends in Social Cohesion.
23. A new strategy for Social Cohesion. Revised Strategy for Social Cohesion. Council of Europe. Strasbourg: European Committee for Social Cohesion.
24. Perspectives on Global Development 2012. (2011). OECD Publishing. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/persp_glob_dev-2012-sum-en.pdf?expires=1603089712&id=id&accname=guest&checksum=D60DADA42DCC1C60387D4B0EB28663D5
25. Social Cohesion. Inclusion and a Sense of Belonging in Latin America and the Caribbean. (2007). United Nations, New York: ECLAC.
26. Australia's welfare 2005: The seventh biennial welfare report of the Australian Institute of Health and Welfare. (2005). Canberra: Australian Institute of Health and Welfare.
27. Local Partnerships: A Successful Strategy for Social Cohesion? (1998). European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. URL: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef9805en.pdf
28. House of Commons Debates. Official report. 28th Parliament, 3rd session. (1971). Canada.
29. Bader, M. (2020). Decentralization and a Risk of Local Elite Capture in Ukraine. In H. Shelest, M. Rabinovych (Eds.), *Decentralization, Regional Diversity, and Conflict. The Case of Ukraine* (pp. 259-282). Basingstoke: Palgrave MacMillan.
30. Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
31. Durkheim, E. (1994). *Suicide: a sociological study*. Moscow: Mysl [in Russian]

Received on 24.05.21 and updated on 10.06.21